

GREXA IZABELLA**Marginalizált (munkás)nők
reprezentációja 1956-tól 1970-ig***

„Egy újság nemrégiben azt írta, hogy minden a legjobban megy ebben az összes létező világok legjobbjában. Egy másik újságban fénykép jelent meg egy mosolygó kisgyermekről s a kép alá azt írták, hogy manapság mindenki hasonlóan boldog, s mindenkinek oka van épp ily szélesen mosolyogni. Ezek nyilvánvaló számárságok, és kezdő újságírók szeleburdiságai.”¹ A cikk szerzője az általános felvezetés után konkrét példákat hoz a vidékről Budapestre vándorolt munkáslányok rossz élethelyzetére, és a következőképpen folytatja: „Az ágy egy kis – másnak, mint kalyibának nem mondható – szobácskában van: a kalyiba az újpesti külső Váci út – másnak, mint nyomortanyának nem nevezhető – ócska udvarán. Nem kél fel, mert nincs mit ennie. Havi 520-at keres.”² Ebből 100 forintot az ágybérletre költ. Ekképp fogalmazta meg a cikkíró a kiszolgáltatott nő életét a nagyvárosban a *Nők Lapja* egyik 1956-os tavaszi lapszámában. Az 1942 és 2009 között élő, az 1990-es években memoáírásba kezdő munkásasszony, Király Erzsébet is erről a fajta női marginális életről, szűkölködő és kiszolgáltatott léthelyzetről ad számot visszaemlékezésében a Kádár-korszakra vonatkozóan. „Belegondolok, hogy soha nem volt jó kormány, egyedül a fiatalságom volt, amit különböző sufnikban tengődtem át, de mégis szép volt [...] Igaz, az állam törődött velem a maga mód-

* A tanulmány az NKFIH-OTKA 116625. sz. projekt támogatásával készült.

¹ Egyedül Budapesten. *Nők Lapja*, 1956/21. 8.

² Uo.

ján, de például Hajdúnánáson soha senki nem ellenőrizte, hogy milyen sorsunk van, hogy ócska köpenyben és felemás cipőben meneteltünk a suliba, és mindég éhesek voltunk. Csak mikor az énekkarba jártam, és mint népi táncos szerepeltem, akkor volt normális ruha rajtam. Ami az államot illeti, most piszkosul elbánt velünk, akik ilyen szerencsétlenek, majd földig vagyunk tiporva, a gazdagok meg még gazdagabbak lettek.”³ Az egyén prizmáján keresztül betekintést kapunk egy sajátos, a szocialista társadalom alatt mindvégig létező szegénykultúra mindennapjaiba és változásának dinamikájába. A *Nők Lapja* ezekben az években megjelent számaint fellapozva olyan címet is olvashatunk, mint *Kiszolgáltatottak; Kedves Árvácskák; Otthont, de legalább szállást; Nők a munkaközvetítőnél; Van-e női munkanélküliség; Szegény leány vagyok; Családfenntartó asszonyok*. A korszak *Nők Lapjának* tematikáját alapvetően meghatározó propaganda jellegű és „tipikus” női témák mellett olyan cikkek is megjelenhettek, amelyek a nők elhelyezkedési nehézségeiről, munkalehetőségeiknek korlátozott voltáról, képzetlenségükről, a munka világában meglévő nemi alapú bérkülönbségekről, az egyedülálló asszonyok szűkös életéről és gyakorta rossz lakhatási körülményeiről adtak számot. A leírtak egyedi esetek, amelyek többnyire nevelési célzattal és a korszak ideológiájával átítatva születtek, mégis egyfajta látéletet adnak a marginális női léthelyzetről. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy ezek a problémák a hivatalos diskurzust nyilvánvalóan követő, népszerű hetilap hasábjain is megjelenhettek. Ezt a női marginalitást a korszak nőkről szóló szociográfiai és realista-dokumentarista filmjei is bemutatták.

A nők helyzetében a második világháborút követő időszak jelentős változásokat hozott: 1945-ben általános, a nőkre is kiterjedő választójogot vezettek be, továbbá jogaikat a művelődés, az oktatás, a munkavállalás terén is a férfiakéval azonos módon határozták meg. Elvileg megteremtődtek számukra a munka világában a férfiak pályaválasztási és munkavállalási joga-

³ KIRÁLY Erzsébet: *Kedves naplóm. Egy munkásasszony emlékei*. A tanulmányt írta és a szöveget gondozta: GREXA Izabella. Corvina Kiadó, Budapest, 2015. 209.

ival azonos lehetőségek.⁴ A következő fontos intézkedést a nők privát szférán belüli egyenlő jogait biztosító családjogi törvény jelentette. Az 1952-ben hozott családjogi törvény megteremtette a házaspárok közötti jogegyenlőséget. Ezáltal állampolgári és családjogi téren elméletileg megvalósult a férfiak és a nők közötti egyenlőség, a családi munkamegosztás, a fizetések, bérek, munkahelyi pozíciók tekintetében azonban nem ez volt a helyzet. A következő, a nők életét jelentősen befolyásoló intézkedések az 1960-as évek végére, 1970-es évek elejére tehetők: 1967-ben bevezették a gyest, 1970-ben nőhatározat, 1973-ban népesedési határozat született.⁵ Az MSZMP Központi Bizottsága 1970-es határozatában foglalkozott első alkalommal a nők helyzetével, amit széles körű vizsgálatok egész sora előzött meg. Az MSZMP KB ülésén Pullai Árpád KB-titkár a nők helyzetére vonatkozó előterjesztését a *Nők Lapja* is közölte kivonatos formában. A jelentésben megfogalmazásra került, „hogyan egyenlő munkáért egyenlő bér elve csorbát szenved; hogyan nemegyszer bántó megkülönböztetés az osztályrésze a dolgozó nőnek; hogyan az anyaság – amit pedig oly nagy gonddal veszünk körül – hátrányos helyzetbe hozza őket, ha előmenetelről, béremelésről, anyagi vagy erkölcsi megbecsülésről van szó”. Pullai hangsúlyozta a nők munkához való jogát, rámutatva a nők „kettős terhére” is, és helyzetük átmenetileg nehezebbé válására is kitért.⁶

A nőkutatók egyik részterülete a női szegénység vizsgálata. A téma szisztematikus vizsgálata meglehetősen nehéz, tekintettel arra, hogy a korszakban szegénységvizsgálatok⁷ lényegében nem voltak, a politikai kurzus tiltotta, hiszen a szegénység rendszerszintű beismerése az államszocializmus

⁴ SCHADT Mária: *Feltörekvő dolgozó nő*. Pro Pannonia, Pécs, 2005.

⁵ ACZÉL Zsófia–Dr. SZIKRA Dorottya: A jóléti állam és a nők: a „maternalista” szociálpolitika. In: ADAMIK Mária (szerk.): *Bevezetés a szociálpolitika nem szerinti értelmezésébe „Genderin Social Policy”*. Budapest, ELTE TáTK, 2012. 58–60. Forrás: http://tatk.elte.hu/file/BEVEZETES_A_SZOCIALPOLITIKA_NEM.pdf (Letöltve: 2017. 05. 05.)

⁶ A nők helyzete. Az MSZMP Központi Bizottsága előtt. *Nők Lapja*, 1970/9. 4.

⁷ A vizsgált korszak egyedülálló szegénységvizsgálatai Kemény István szociológus nevéhez fűződnek. 1969 és 1972 között a magyarországi szegény népességről készített kutatást, de annak teljes körű eredményeit nem publikálhatta akkor.

létalapját kérdőjelezte volna meg. A korszakra vonatkozó szegénységvizsgálatok hiánya mellett további nehézséget jelent a szegénység vizsgált időszakra érvényes meghatározása: „Olyan társadalmakban, ahonnan nagyjából eltűnt az életet fenyegető inség, de ugyanakkor a vagyon, magántulajdon és a magasabb színvonalú anyagi biztonság annyira korlátozott és ingatag, mint nálunk, továbbá ahol az előnyök, privilégiumok olyan nagy része nem tulajdon jellegű, hanem nehezen ellenőrizhető juttatás, nehéz világosan elhatárolni egymástól a szegényt és a nem szegényt.”⁸

A szegénység sok esetben a devianciák, függőségek, munkakerülő és rendezetlen életmód következményeként jelenhetett meg a korabeli közbeszédben. Pedig a női szegénység vizsgálata nem csupán a nőtörténet, hanem össztársadalmi szempontból, a gyerekszegénység és a felnövekvő generáció mobilizációs esélyei szempontjából is figyelmet érdemel. Már a korszak végén, 1988-ban végzett női szegénységvizsgálat szerint – az éhségre, a kisebb fogyasztási cikkek birtoklása és szubjektív értékelés alapján – a szocialista térségen belül Magyarországon voltak a legnagyobb mértékben elszegényedve a nők a férfiakkal való összevetésben. A szegénységi fok tekintetében őket követték a lengyel és a román nőtársaik.⁹ A női szegénység legfőbb meghatározói a bérkülönbségek és a szociális juttatások mértéke, elosztási rendszere. Az utóbbi különösen fontos, hiszen e juttatásokból a családos, gyereket nevelő nők részesülnek leginkább. A szegénységvizsgálatok általános tapasztalata szerint azokban az országokban, amelyekben a szociális juttatások bőségesek és nem kirekesztőek, ott a nemek közötti szegénység aránya is kisebb.¹⁰ Emellett a női szegénységgel foglalkozó szakirodalom a női elszegényedést a hagyományos családmodell felbomlásá-

⁸ SOLT Otilia: A hetvenes évek budapesti szegényei. In: BENCE György–KIS János (szerk.): *Mit ér a kéziratot irodalom, ha magyar?* Dialogues Européennes, Budapest–Párizs, 1978. 38.

⁹ FODOR Éva: A szegénység elnőiesedése hat volt államszocialista országban. *Szociológiai Szemle*, 2001/4. 98. Az itt felvázolt helyzet a 2000-es évre változott meg, a női szegénység tekintetében az első helyre kerültek az oroszok, őket követték a román és a bolgár nők.

¹⁰ Uo. 96.

hoz, a rokonságtól való függetlenséghez is köti. A szociografikus irodalom és a sajtóban megjelenő cikkek alapján megállapítható, hogy a családjuktól elszakadt fiatal nők vagy elhagyott lányok, gyermeküket egyedül nevelő, elvált asszonyok, özvegyek és az egyedül maradt nyugdíjasok voltak leginkább kitéve a társadalmi marginalizációnak és az elszegényedésnek.

Tanulmányomban a női szegénység, marginalitás témájához kapcsolódóan arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, hogyan ábrázolta a sajtó a periférikus (munkás)női léthelyzetet az 1956 és 1970 közötti időszakban. A szakirodalom a nőkkel, az anyákkal kapcsolatos elvárások, szerepek alapján két korszakot különböztet meg: az 1950-es és az 1960-as éveket, amikor a nők gazdasági produktivitása, ezt követően viszont a reprodukciós szerepkör vált meghatározóvá.¹¹

A tanulmány fókuszában alapvetően az említett két nőcsoport áll: egyik a vidékről Budapestre került, többnyire fiatal, képzetlen, a gyárpariban elhelyezkedő nők, akik rokonsági, munkahelyi kapcsolatok híján, a lakhatási körülmények szűkössége miatt kiszolgáltatott helyzetben voltak, és szorult helyzetükben ideiglenesen akár bűnözővé és prostituálttá is válhattak. A másik csoport az egyedülálló vagy rossz családi körülmények közt élő, gyereket nevelő asszonyoké, akik alacsony jövedelmük, vagy a férj életformája és a korszak sokszor szűkre szabott szociálpolitikája miatt tekinthetők szegénynek. A *Nők Lapjában* a fiatal nők és a családos asszonyok reprezentációja domináns. A fiatal nők megjelenítése a legváltozatosabb, míg a családos nők – az elvált, gyereket nevelők is – többnyire erkölcsös, a gyerekeikért szorgalmasan dolgozó, a gyárhoz hűséges szereplőkként jelennek meg.

A vizsgálat két hetilap anyagának kvalitatív tartalomelemzésén alapul: az alapvetően nőkről, nőknek szóló *Nők Lapjában*, illetve a politikai rendszer ellenségkonstruálását mindvégig hűen tükröző *Magyar Rendőrben* megjelenő, a női marginális léthelyzetet bemutató cikkeket vizsgáltam, amelyekből a jelzett lapokban évente néhány jelent meg. A nők egyéni perspektí-

¹¹ ACZÉL Zsófia – DR. SZIKRA Dorottya: I. m. 58.

vájának bemutatásához a Magyar Országos Szakszervezet Nőbizottságához érkezett panaszos leveleket használtam fel. Ezek a panaszos levelek az egyén interpretációjában, a levélíró érdekérvényesítésre törekvő kommunikációs stratégiáin keresztül mutatják be a *Nők Lapjában* olvasható egyéni problémákat. A levélírók többnyire alacsony nyugdíj, lakáskiutalás és egyéb szociális ellátás ügyében kértek segítséget. A sajtóanyagból megismerhető a hatalom nyelvezete és normaközvetítése, a panaszos levelek és kérelmek segítségével pedig az egyének érdekérvényesítésre törekvő, a hatalom kommunikációját és fel-tételrendszerét tudatosan használó érvelési technikája.

Nők a munka világában

Az 1949 és 1970 közötti időszakban országosan 1 192 859 főről 2 055 192 főre emelkedett az aktív kereső nők száma, azaz míg 1949-ben a nők 24,9%-a, 1970-ben már 38,6%-a számított aktív keresőnek. A főváros viszonylatában, tekintettel a munkahe-lyek bőségére, ezek az arányok magasabbak voltak, 1949-ben a nők 32,8%-a (282 597 fő), 1970-ben 49,6% (522 847 fő) minősült aktív keresőnek. A fizikai foglalkozású nők aránya jelen-tősen meghaladta a szellemi foglalkoztatásúak számát a kor-szakban: 1949-ben 31,2% fizikai, 11,1% szellemi és 57,7% önál-ló, segítő családtag, azaz többnyire mezőgazdasági dolgozó volt. 1970-ben ezek a számok a következőképpen alakultak: 65,7% fizikai foglalkozású,¹² 30,8% szellemi foglalkozású és 3,5% szá-mított önálló, segítő családtagnak. A változást lényegében az je-lentette, hogy a korábban mezőgazdaságban dolgozó, alacsony képzettségű női munkaerő az ipari szektorban helyezkedett el, illetve a téészesítést követően a mezőgazdaságban maradt nők is fizikai alkalmazottként jelentek meg a statisztikában. Azonban az 1970-es évek elejétől folyamatosan emelkedett az inaktív nők aránya, ami nagyrészt a gyermekgondozási segély (1967) és a gyermekgondozási díj (1985) bevezetéséből adódott.

¹² A téészek fizikai alkalmazottjai is ebben a kategóriában jelentek meg.

A női munkavállalás változásait az alábbi statisztikai táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A női munkavállalók számának és arányának alakulása (1910–1990).

Év	Nők összesen	Aktív kereső nő	Aktív kereső nő (%)	Inaktív kereső nő	Inaktív kereső nő (%)	Eltartott nő	Eltartott nő (%)
1910	3 819 770	675 151	17,7	53 466	1,4	3 091 153	80,9
1920	4 112 764	1 061 754	25,8	57 358	1,4	2 993 652	72,8
1930	4 436 657	976 684	22,0	78 306	1,8	3 381 667	76,2
1941	4 755 199	1 145 207	24,1	88 432	1,9	3 521 560	74,1
1949	4 781 379	1 192 859	24,9	124 972	2,6	3 463 548	72,4
1960	5 157 001	1 691 127	32,8	216 264	4,2	3 249 610	63,0
1970	5 318 448	2 055 192	38,6	769 107	14,5	2 494 149	46,9
1980	5 520 754	2 202 046	39,9	1 330 370	24,1	1 988 338	36,0
1990	5 389 919	2 013 498	37,4	1 663 858	30,9	1 670 874	31,0

Forrás: 1990. évi népszámlálás 25. Foglalkozási adatok. Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 1993.

A nők többségének egzisztenciális kényszerből – a szocialista család kétkeresős modellre épült – nyolcórás munkát kellett vállalnia. Az 1970-es évben a könnyűiparban volt a legmagasabb, 60%-os a nők aránya, míg a nehézipari munkások között 34%-os, az élelmiszeripariak között 47%-os arányt képviseltek. A fizikai foglalkoztatású nők 60%-a betanított, 23%-a szak-, 17%-a segédmunkásként dolgozott.¹³ A férfi munkások körében négyszer akkora volt a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők aránya, mint a nőknél. Ehhez hozzájárult, hogy a női

¹³ Adatgyűjtemény a kereső nőkről. KSH, Budapest, 1977. I–IV. melléklet.

és a férfi szakképzés nem volt egyenértékű: a férfiak többsége hároméves szakképzésben részesült, a nőknél ez az időtartam lényegesen rövidebb volt. Az 1966-os évben szakiskolát vagy tanfolyamot végeztek 15%-a volt nő, többségük a férfiakkal ellentétben nem továbbképző, hanem céltanfolyamot végzett, amely rövidebb ideig tartott, és szűkebb ismereteket adott.¹⁴ Az eltérő szakmai képzettség részben indokolta a bérkülönbségeket, de nem minden esetben. 1972-ben átlagosan 34%-kal volt alacsonyabb a nők bére, mint a férfiaké, az adminisztratív munkakörben 45%-kal, a munkásoknál pedig 31%-kal. 1972-ben a szakmunkásnők havi átlagkeresete a férfi segéd munkások keresetét sem érte el. 32 megfigyelt szakmában a férfiak bére minden esetben felülmúlta a nőké.¹⁵

Az idősebb generáció a képzetlenség miatt szenvedett hátrányt, a szakképzett fiatal nők képzettségük ellenére is sok esetben kiszorultak a jól fizető állásokból. Az 1949 és 1953 közötti erőszakos emancipációs politikának és propagandának – amelyben a fizikai munkásnők jelentek meg követendő mintaként – volt egy pozitív hozadéka is: a nőknek a jól fizető férfiszakmákban is sikerült elhelyezkedniük. Nagy Imre 1953-as miniszterelnöki hivatalba lépésével történtek kísérletek a törvényi védelem kialakítására a munkahelyeken. Ezek a törvények azonban nem az egészségkárosító és rosszul fizetett munkakörökben próbálták a női munkavállalók helyzetét rendezni, hanem arra irányultak, hogy a jól fizető, hagyományos férfiszakmákból eltávolítsák őket.¹⁶ Ehhez társult a női munkások gyenge szervezetsége. A nők részt vettek a szakszervezeti munkában és egyéb társadalmi szervezetekben, de ez mégsem jelentett hatékony támaszt az érdekvédelemben, például a nők alacsony bérezése, a túlórázás rögtönzött alkalmazása és a szociális és egészségügyi ellátásra vonatkozó követeléseik tekintetében.¹⁷

¹⁴ TURGONYI JÚLIA–FERGE ZSUSZA: *Az ipari munkásnők munka- és életkörülményei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 32–33.

¹⁵ *Adatgyűjtés a kereső nőkről*. I. m.

¹⁶ MARK PITTAWAY: A magyar forradalom új megközelítésben. *Eszmélet*, 2006/72. 13.

¹⁷ TURGONYI JÚLIA–FERGE ZSUSZA: I. m. 85–86.

A *Nők Lapja* cikkeiben is megjelentek a nők elhelyezkedési nehézségei. A budapesti munkaközvetítőnél az ötvenes évek végén kétszer-háromszor annyi nő jelentkezett munkára, mint férfi, ezzel szemben a férfimunkaerő-kereslet duplája volt a nőnek: „a hivatal munkatársa hangosan olvassa a mai női álláslehetőségeket:

- A Magyar Gyapjúfonó csévéelőket, szövőnőket keres. Senki nem mozdul. A Fővárosi Vízművek takarítónőket vesz fel. Két idősebb asszony előrejön. Lehet szó a dologról.
- Ötvenen mehetnek a nagyvásárcsarnokba burgonya, zöldség válogatására. Az érdeklődés gyér, nem könnyű a munka és váltott műszakban folyik. Most több vállalat felsorolása következik: takarítónőt, kályhafűtőnőt keresnek. A tolongás nem túlzottan nagy.
- A Központi Vendéglátóipari Vállalat, a Gépipari Elektromos Karbantartó bérelszámolót, az Állami Könyvterjesztő három érettségizett fiatal lányt alkalmaz. Mindegyikre akad jelentkező.¹⁸ Az említett munkát kereső nők közül – a cikk szerint – végül mindenki el tudott helyezkedni, de nem feltétlenül az elképzelései szerint. A legsúlyosabb gond az idősebb képzetlen generáció tagjaival és a kisgyermekes anyákkal volt, ugyanis az idősebb asszonyok nem tudták vállalni a megerőltető fizikai munkát, az utóbbiak pedig nem tudtak három műszakban dolgozni. A kevésbé megterhelő adminisztrációs munkakörre vágyó nőket viszont negatív színben tüntette fel a szerző: „Az íróasztalnál ugyan nem nagyobb a jövedelme, sőt többnyire kisebb, s az előrelépési lehetőségek is korlátozottabbak. De még mindig hat a régi előítélet, hogy rangosabb dolog hivatalbeli kisasszonynak lenni, mint munkáslánynak.”¹⁹

A cikk végső konklúziója is az, hogy az állam által biztosított munka gyakran nem felel meg a nőknek, mert nem vállalják a nehéz, több műszakos, lakóhelyüktől távolabbi munkát. A nők legfőképpen adminisztrátori munkakörre vágnak, és kevés a szakmával rendelkező – a cikkíró a marós és esztergályos szak-

¹⁸ Nők a munkaközvetítőnél. *Nők Lapja*, 1962/45. 12–13.

¹⁹ Uo.

mát említi. Ennek ellenére az egy-két évvel korábban megjelent riport írója épp azt mutatta be, hogy a „tipikus” férfiszakmával rendelkező nőknek sem volt lehetőségük a boldogulásra: akadt, aki meg sem próbált elhelyezkedni végzettségének megfelelően, azonban előfordult olyan is, akinek jól fizető állását nem nézték jó szemmel a gyárban, ezért gyárösszevonáskor utcára került.

A női munkanélküliség kapcsán rendszerint megjelent az a gyakran hangoztatott propagandaszólam, hogy az állam munkát biztosít, amiből mindenkinek ki kell vennie a részét, tekintettel arra, hogy „[t]ársadalmunkban a munka minden jog alapja. A szocializmus a munka társadalma, amelyben a munkaképes embernek dolgoznia kell, hogy jogai legyenek.”²⁰ Vagyis azokat a nőket, akik nem voltak hajlandók huzamosabb ideig elfogadni a gyenge munkahelyi pozíciót – a fizikailag megterhelő munkát, alacsony bérezést, több műszakot – a közbeszéd stigmatizálta.

A gyenge munkahelyi pozíció, a női érdekképviselő hiánya és az alacsony bérek következtében a nők, a rendszer adta lehetőségeket kihasználva, a relatíve jobban fizetett nehéziparban vagy a könnyebb munkát ígérő, egyre bővülő szolgáltató szektorban és vendéglátásban igyekeztek elhelyezkedni. Az 1960-as évek elejétől meginduló munkaerő-vándorlás leginkább az olcsó női munkaerőt legnagyobb számban foglalkoztató textilipart érintette. A hetilap visszatérő témái közé tartozott a vidékről felkerült fiatal lányok élete, akik a textiliparban helyezkedtek el, de a több műszak, az alacsony megbecsültség és bérek miatt rövid időn belül elhagyták a gyárat. Egy 1961-es cikk már a címében (*Bohém lányok*) megbélyegezte ezeket a nőket. A három műszakos, porban, zajban folyó, ugyanakkor társadalmilag megbecsült gyári munkát, munkáslétet a könnyelmű étellel, a „ledérséggel” ellenpontosza: „Julika két hét múlva, az első bér-fizetés napján kiszökölt. Sima haja föltupfolva megborzasodott. A fakult ruhát gyönyörű nylon holmi váltotta fel, a pántos cipőt pedig körömsarkú. Eddig rendben is lenne a dolog. Mikor ad-

²⁰ Összegezte Kádár János 1975-ben, a XI. pártkongresszuson. – SZABÓ Márton: A dolgozó mint állampolgár. Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakáról. *Korall*, 2007/20. 165.

jon magára az ember lánya, ha nem tizennyolc esztendőös korában?! De Julika kizárólag ebben látta a városiasságot! – Azt, hogy igazi pesti lánnyá vedlett. És – a mindennapi szórakozásban. Ágyrajáró lett Újpesten, havi 200-ért. A szobakiadásból élő házinéni kétes foglalkozású fiával és annak barátaival járta az éjszakákat. És ha az ember hajnalig táncol, nehezen tud alkalmazkodni a három műszak szigorú rendjéhez [...] Juli vállat vont hát, és zizegő nylon-holmijaiban tovalibbent a gyárból.”²¹ Az egyre gyakoribbá váló kilépések miatt 1967-ben *Hány millió forint folyik ki a Danaidák hordójából?* címmel jelent meg cikk, amely a textiliparból történő elvándorlás problémakörét járta körül. Itt már a nagyvárosba vándorolt nők könnyű pénzkereseti igénye mellett a gyárak felelőssége is óvatos megfogalmazásra került. A Pamutnyomóipari Tröszt központi pszichológiai csoportja az elvándorlás okairól készített vizsgálatot. A felmérés befolyásoló tényezőként említette a gyár felelősségét abban, hogy a vidékről felkerült lányok „otthonnak” érezzék a gyárat. Emellett a hűséges dolgozók jutalmazását is kiemelten fontosnak tartotta: „Ne a hallgatólagos kedvezménye legyen a törzstagnak az üdülés, a külföldi út és egyéb előny, amelynek nyomában esetleg pletyka is kél, hogy: ejnye, milyen protekció lehet [...] Mindehhez joga legyen a régi dolgozónak. Írásban, szabályban fektessék le, mi a jutalma a hűségnek” – vallotta az egyik dolgozó.²² Az 1968-as év egyik cikke ismételten a női munkanélküliség problematikáját járta körül, amelyben szintén negatív színben tüntette fel az újonnan nyílt Baross utcai munkaközvetítőnél megjelenő nőket, akik – a cikk interpretálásában – nem akarnak dolgozni, vagy nem vállalják a nehéz, piszkos, több műszakos, lakóhelyüktől távoli munkát.²³ A gyári munka, az alacsony bérezés, a nehéz munkakörülmények és a vándorlás problematikájából kiindulva a *Nők Lapja* cikksorozatot is indított 1969-ben *Rang-e munkásnőnek lenni?* címmel.

²¹ Bohém lányok. *Nők Lapja*, 1961/32. 8–9.

²² Hány millió forint folyik ki a Danaidák hordójából? *Nők Lapja*, 1967/4. 3.

²³ ZSIGMONDI Mária: Munkanélküliek. *Nők Lapja*, 1968/2. 3.

„Bohém lányok”

A fiatal nőkről szóló diskurzus az 1956-os forradalmat követően megváltozott ifjúságpolitika irányvonalába illeszkedik. A politikai hatalom 1956 egyik kiváltó okát a fiatalok elzüllesztésben vélte felfedezni, aminek következtében fontossá vált a felügyeletük, és ezáltal hangsúlyosabbá az ifjúságvédelem, amelyet egyre inkább rendészeti kérdésként kezelt a politikai hatalom.²⁴ A *Magyar Rendőr* 1957. november 30-án megjelent cikke szórakozóhelyeken tartott razziák tapasztalatairól számolt be: vagány jampecokról, akik kétes nők társaságát keresték, emellett mértéktelenül fogyasztották az alkoholt.²⁵ A javító-nevelő munka fontosságát mindkét hetilap anyagai hangsúlyozták e periódusban. Az 1950–1960-as évek fordulóján átmenetileg ez a fajta propagandisztikus kommunikáció megváltozott, és ezek az ifjúsági csoportosulások a szövegvilágban régi rossz emlékként tűnnek fel:²⁶ „A kép ma már nem sötét: a csónadrágos, nagyszájú ifjúk megszeliődtek, a kislányok félretették a rüzszt és a körömlakkot arra az időre, amikor már igazán felnőttek lesznek. Újra »betörtek« az iskola rendjébe, fegyelmébe [...] Jellemző, hogy a most alakuló KISZ-szervezetbe néhány nap alatt harminckilencen kérték felvételüket.”²⁷

A vidékről felkerült gyáripárban elhelyezkedő nők minden napjainak fontos színtere volt a lakóhely. A *Nők Lapjának* is visszatérő témája a vidékről Budapestre került fiatal nők lakhatási problémája. A lap sok esetben a munkásszállásokról szóló diskurzusban jelenítette meg a fiatal nők életét, életkörülményeit. Pogány Judit 1956-ban egy leányszálláson készített szűk körű felmérést a vidékről felkerült, építkezéseken dolgozó fiatal lányok motiváltságáról és életéről, aminek nyomán meg-

²⁴ HORVÁTH Sándor: A társadalmi gondoskodás városi gyakorlata: szociálpolitika Szombathelyen a szocialista korszakban (1950–1973) In: VALUCH Tibor (szerk.): *Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990*. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 2010. 238.

²⁵ *Magyar Rendőr*, 1957/ 48. 4.

²⁶ 1962-től viszont ismételtelen több megjelenő cikk témája a galerik és a fiatalok bűnözés felszámolása volt.

²⁷ Nem kallódnak *Nők Lapja*, 1960/5. 6.

állapította, hogy a lányok egy részét otthoni nélkülözés, a másik részét magánéleti válság – házasságtörés, a férj erőszakos viselkedése, vagy házasságon kívüli terhesség – késztette arra, hogy Pesten vállaljon munkát. Egy kis csoportot, a szakmunkáslányokat pedig a céltudatosság, látókörük tágítása és a jobb boldogulási lehetőségek motiválták. Ennek megfelelően alakult életformájuk is, az első csoport szoros kapcsolatot ápolt az otthon maradottakkal, városi életüket átmeneti periódusként értékelték, a városi szokások, divat nem jelentek meg viseletükben és viselkedésükben. A második csoport viszont minél előbb szeretett volna beilleszkedni, így a pesti divat szerint öltözködött, festette magát, és a nagyvárosi erkölcsi normákat követte.²⁸

A *Nők Lapjában* a leányotthonokat olyan élettérként jelenítették meg az 1960-as években, ahol a nők gondoskodásban, odafigyelésben részesültek, a közeg a fiatal lányok felett a társadalmi kontroll szerepét töltötte be, felügyelték a közerkölcsöket, továbbá olcsóságuknak köszönhetően lakóik takarékoskodni is tudtak: „A lepke könnyen megperzseli gyöngye szárnyait, ha közel kerül a csábító fényhez. Ilyen a főváros csillogása is. Ezekről a csalóka fényektől óvják lányaikat az otthon nevelőnői. Messze vannak a szülők, helyettük ők érzik vállukon a felelősséget még akkor is, ha a szövőlányok biztos keresetű, független emberekké váltak. Be kell vallani, úgy két-három esztendővel ezelőtt ez az intézmény sem dicsekedhetett valami nagyon nagy jó hírrel. Délutánonként vagy estefelé tömegestől támasztották a kapufélfát, ablakrácsot a szénaboglya-hajjú, félmeztelen nőikkel telepingált nyakkendőjű, csónadrágos jampecok. Sok lányt is bizony alig lehetett hazarimánkodni hajnal felé.”²⁹ A leányotthonok egyben olyan helyként is megjelentek, ahol a vidékről felkerült nők megismerkedtek a komfortos étellel, a központi fűtéssel, megtanulták kezelni a meleg vizes zuhanyzót. A lap negatív színben tüntette fel azokat a nőket, akik ágybérletbe vagy albérletbe mentek, hiszen így kikerültek a társadalmi kontroll alól. A tisztességes, munkásotthonban lakó lányokkal

²⁸ POGÁNY Mária–RADICS József: *Malteroslányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1958. 171–181.

²⁹ Nevelőnőket a leányotthonokba. *Nők Lapja*, 1959/18. 10.

kapcsolatos társadalmi elvárást maguk a korabeli szociográfiai szereplői mondták ki: „Mit várhat jobban egy Pestre került, munkásszálláson élő lány, mint azt, hogy férjhez menjen. Férjhez menni akár otthon, ahonnan eljött, akár Pesten, aztán a férjjel akár vidékre menni, akár próbálkozni az albérlettel, amíg csak ki lehet bírni.”³⁰ Ez a társadalmi és közösségi kontroll, a női munkásszállók zárt világa az 1970-es években megjelenő szociográfiaiban már pont ellenkezőleg, a vidékről felkerült lányok városi életbe való beilleszkedésének gátjaként jelent meg: „Egyszer rájönnek, hogy pártában maradtak. Vénlányok. Egymást okolják, összevesznek, követelik, hogy azonnal költözessenek szét. Szétköltöznek, de a szállóban, a gyárban csak egymásba botlanak. Lépten-nyomon veszekednek, verekednek. Legutóbb a hetek. Egyikük inni kezdett. Nagyon. Elitta a keresetét, nem járt be dolgozni. Ha bement, géphez nem lehetett engedni. Elküldték a gyárból, innen is el kellett mennie. Nem tudom, mi lett vele. Egy másikuk a Makk Hetes söntésben árulta magát. Nem a pénz kellett neki... A gyárban figyelmeztették, erre kilépett. A többiek néhány hónap alatt férjhez mentek. De hogyan? Az első férfihez, akit elhurcolhattak a tanácsra. A legszebb lány közülük az öreg Jóskához, aki a portás a gyárban, alacsony, dadogós, féllábú ember. Egy másik a Makk Hetes törzsvendégéhez, egy alkalmi munkából tengődő iszákoshoz. A harmadik egy szellemi fogyatékoshoz, és így tovább...” – összegezte tapasztalatait az egyik leányotthon igazgatónője.³¹

A *Nők Lapjában* a fiatal nők lakó- és életkörülményeikről szóló diskurzusban a „tiszteséges” és a „rossz” nő sztereotípiája is megjelent. A „tiszteséges lányok” erkölcsösen éltek, szorgalmasan dolgoztak a gyárban, leányotthonban laktak, és keresetük egy részét megtakarították. A „rossz nők” túlságosan alkalmazkodtak a nagyvárosi életmódhoz, szokásokhoz, indokolatlan szórakozási igényekkel rendelkeztek, gyakran változtatták munkahelyüket, és „intenzív” volt a férfiakkal való

³⁰ MÁTYUS Aliz: „Végtelen óta folynak a percek...” Lányok a munkásszállón. In: PELLE János. (szerk.): *Írószemmel 1977*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978. 162.

³¹ SÜLYOK Katalin: Messzi lát a falu szeme. *Forrás*, 1976/9. 40–41.

kapcsolatuk. Mindezt többnyire a „züllött” társasággal, a rendezetlen családi háttérrel magyarázták. A „rossz” és tisztességes lány közötti határt meglehetősen flexibilisnek mutatták. Gyakran azt az érzetet keltik, hogy a lányok a könnyebb megélhetés, a nagyvárosi igények kielégítése érdekében vagy rossz társaság hatására könnyen „lezüllhettek”, és akár prostituálttá is válhattak. A korabeli retorika célja a nevelési szándék, a „lecsúszott lányok” az elvárt női életmódot ellenpontoszták. Sok esetben kérdés az is, hogy ezeknek a nőknek prostituáltként való feltüntetése mennyiben jelentett tényleges prostitúciót, és mennyiben a szexuális szokások és erkölcsök megváltozását: „Ezek a lányok még nem kérnek pénzt... divatból cserélgetik a fiúkat és aztán... leggyakrabban a nemi beteg gondozóban kötnek ki.”³² A prostitúció egyik kiváltó okaként tartották számon a vidékről felkerült fiatal nők kiszolgáltatottságát.³³ Az átmeneti munkanélküliség, szálláshiány következtében ezek a fiatal nők ideiglenesen könnyen prostituálódhattak. A tanulmány elején említett munkásasszony életének egy rövid szakasza is erről vall. Király Erzsébet ekkor albérletben lakott, azonban a főbérló egyik napról a másikra kitette a lakásból: „Nem volt mit tenni, egy ismerőshöz betettük a cuccainkat és kezdtünk a városban csavarogni. A hapsik fizettek, utána meg leléptünk. A Nyugatiban aludtunk, a végében megmosakodtunk és mentünk dolgozni. Közben az órámat kölcsönkérte egy csaj, többé nem láttam. Aztán egy csaj megengedte ötszáz forintért, hogy egy éjszaka ott aludjak nála. Közben Ili palizott, sokszor elkerültük egymást. Egy fiú el akart vinni magához, de az Árpád híd partjánál jóban akart lenni velem, de ebbe nem egyeztem bele, ezért össze-vissza rugdosott és otthagyt. A Duna-parton találtam egy nagy henger betont, odabújtam és elaludtam, hajnalban majd megfagytam.”³⁴

A „lecsúszott nők” ugyanakkor mind a *Nők Lapja*, mind a *Magyar Rendőr* hasábjain differenciáltan jelentek meg. A *Nők*

³² *Magyar Rendőrség Hetilapja*, 1969/37. 11.

³³ TÓTH Eszter Zsófia–MURAI András: *Szex és szocializmus*. Libri, Budapest, 2014. 86.

³⁴ KIRÁLY ERZSÉBET: I. m. 50.

Lapja megkülönböztette azokat, akik a könnyebb kereset miatt prostituálódtak, illetve azokat, akik a rendezetlen családi élet és a rossz társaság miatt kerültek ebbe a helyzetbe. Az utóbbiak a társadalmi segítség által ezen az életformán változtatni is tudtak. Mindkét lapban megjelentek olyan lecsúszott nők, akik ellen nem hoztak bírósági ítéletet,³⁵ és a társadalom segítségével a későbbiekben tisztességes életet tudtak élni. A börtönviselt nőkről és zárt intézetek lakóiról szóló diskurzusban rendszeresen megjelent a társadalmi segítség és a nevelés szándéka: „Aki hosszabb büntetést kapott még szakmát is tanul. Értékesebb munkaerőként kerülnek ki sokan, mint ahogy bejöttek. S mivel nem kártevőket akarunk termelni, sem leértékelt emberanyagot, hanem ellenkezőleg – a mi dolgunk segíteni őket.”³⁶ Ez a fajta narrativa inkább a politikai hatalom önlegitimációját támasztotta alá, mint valódi segítséget jelentett a válságba került nőknek.

A *Magyar Rendőr* is kétféleképpen ábrázolta ezeket a nőket: akiken a társadalom még tudna segíteni, illetve azok a végletesen „lecsúszott” nők, akik ellen nemcsak prostitúció, hanem egyéb büntett (lopás, zsebtolvajlás, csalás, sikkasztás stb.) miatt is folytattak bírósági eljárást. A vizsgált lapokban prostitúcióhoz vezető sztereotip momentumként jelent meg a rossz családi környezet, az árvaság, a vidéki származás, a túlzott szórakozási igény, a munkahelyi elbocsájtás, a munkásszállás vagy albérlet elvesztése, illetve a könnyű pénzszerzés igénye. Az alábbi – *Nők Lapjában* megjelent történet – is egy ilyen sztereotip esetet ír le: „Eleinte rendesen dolgoztam, aztán egyik nap társaságba keveredtem, egész éjszaka szórakoztunk, másnap nem tudtam munkába menni, mert fáradt voltam. [...] Az iga-

³⁵ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve alapján az üzletszerű kéjelgést börtönbüntetéssel sújtották a korszakban. A 283. § 1. és 2. bekezdése szerint az üzletszerű kéjelgést az alábbiak szerint büntették: „Aki a közösülést, természet elleni vagy egyéb fajtalanyságot üzletszerűen folytatja, egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A büntetés három évig terjedő szabadságvesztés, ha az elkövető visszaeső.” A törvénycikket 1979-ben úgy módosították, hogy börtönbüntetés helyett javító-nevelő munkát vagy pénzbüntetést róhattak ki az üzletszerű kéjelgés elkövetőjére.

³⁶ „Ezért szoktak visszakérülni a lányok.” *Nők Lapja*, 1959/15. 11.

zolatlan mulasztásokat bizonyos idő múlva elbocsájtás követte. Aztán felmondott a lakásadó. Mert ki tűr meg a lakásában olyat, aki nem dolgozik? Aztán jöttek a kétes jó barátok, néhány hónapig egyik, aztán a másik, s ha kitelt az esztendő, két megoldás között választhatott: Vagy hazamegy a falujába, vagy új férfit keres, akinél megszállhat. Így kötött ki az éjszakai mulatókban.”³⁷

Tisztességes asszonyok

A házasságok közötti jogegyenlőséget az 1952-ben elfogadott családjogi törvény teremtette meg. Kimondta, hogy „a szocialista házasság két szabad és egyenlő ember kölcsönös vonzalmára alapított közösség”, tehát a házasság felbomlása esetén, illetve gyermekelhelyezés kérdésében a nőt a férfiakkal azonos jogok illették meg. Az 1949-ben betiltott Feminista Egyesület vezetője is úgy vélekedett 1948-ban, hogy a „demokrácia eszmei kialakulása magával hozta a nő teljes egyenjogúsítását, politikai, szociális, tudományos téren egyaránt”.³⁸ Azonban az egyenlősítő törekvések elvi és jogi keretei még hosszú ideig nem teremtették meg a valódi emancipációt. A politikai hatalom felhasználta a női egyenjogúság jelszavát, miközben a nőt továbbra is kötötték a társadalmi elvárások és hagyományok. A háztartási munkák és a gyermeknevelés tekintetében sem történt jelentős elmozdulás a férfi-női munkamegosztás terén, főleg a munkáscsaládoknál. Ehhez a nők tradicionális felfogása is hozzájárult, ugyanis jelentős részük nemhogy lázadt volna a hagyományos feladatmegosztás ellen, hanem azt érezte volna „természetellenesnek”, ha a „család feje” mos vagy főz rendszeresen.³⁹

Még olyan szimbolikus kérdésben is, mint a névhasználat, évtizedek múlva történt csak valódi változás. Pedig a névhasználat szimbólumértéke mellett az identitás szempontjából is fon-

³⁷ A vádlottak padján. *Nők Lapja*, 1963/47. 14.

³⁸ KÁDÁR Judit: *Engedelmes lázadók*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2014. 232.

³⁹ TURGONYI JÚLIA–FERGE ZSUZSA: I. m. 70.

tos kérdés. Az 1952. évi családjogi törvény lehetővé tette, hogy a nők a házasság után is használhassák leánykori nevüket, amit a törvény 1974. évi módosítása bővített ki. Ettől kezdve a nőknek megvolt az a lehetőségük, hogy saját teljes nevüket férjük nevéhez vagy keresztnevüket a férj vezetéknevéhez kapcsolva használhassák. Azonban a társadalmi nyomás és ítélkezés, valamint a látszat fenntartása olyan erővel bírt, hogy a legtöbb esetben az asszonyok még a válás után sem mondtak le férjezett nevükről. Egy 1975-ös cikk az új névhasználati problémákat összegezte a beérkezett olvasói vélemények alapján. Ebből az derül ki, hogy még az értelmiségi körök is elutasították a megszokottól eltérő névhasználatot: „Levéliromnál hol a férj, hol az anyós, hol az egész család felháborító sérelemnek vélte, ha a fiatalasszony ragaszkodott leánynevéhez, de még azt is, ha abból legalább utónevét meg akarta őrizni. Egyikük kutató vegyész, akinek tudományos közleményei alatt valósággal »cégjelzés« a név, helyzete tehát bizonyos fokig eltér társaiétól, s mégis lesújtott rá a zordon ítélet: »aki nem akar asszonynevet viselni, az ne kössön házasságot, hanem tartson szeretőt.«⁴⁰ A cikkíró ironikus hangnemben, de a nők társadalomban betöltött helyzetére rámutatva és az ennek következtében formálódó női identitás, önkép problematikáját is sejtetve folytatta: „Képzeljük el, hogy például Kovács János miután megházasodott, nem úgy veszi fel Szabó Johanna nevét, hogy Szabó János legyen belőle, hanem úgy, hogy: Szabó Johannaférj. Ugyan, mondhatnánk, elmekörtani eset lenne! Az ám, kifejezné pontosan, hogy ő megszűnt Kovács János lenni, aki az életben különböző szerepköröket tölt be, géplakatos vagy gyámügyi előadó, képviselővé választó és választható, tanácsstag vagy a szülői munkaközösség elnöke, szb-titkár vagy népfrentbizottsági tag stb., hanem semmi más ezentúl, csak Szabó Johanna férje, s ezzel ki is merül létének célja és értelme.”⁴¹

A tradícióktól eltérő női névhasználat a szociális juttatások rendszerében is súlyos következményekkel járhatott, ami a korabeli bürokratikus rendszer merevségét is bizonyítja.

⁴⁰ Lánynev, asszonynev. *Nők Lapja*, 1975/11. 6.

⁴¹ Uo.

Berkovits György *Lakáséletrajzok* című metszetében egy többgyermekes asszony arról vallott, hogy azért esett el a megigényelt tanácsi lakástól, mert elvált nőként visszavette leánykori nevét. „Ki voltunk írva lakásra, azután, hogy elváltunk és az asszonyneveimet levetettem, fölmegegyek, hát azt mondják, hogy nem jár nekem a lakás, hát hallott ilyet, ötvennyolc óta bent volt a kérvény, s föl lett újítva hatvannyolcban, aztán hetvenben, vagy hetvenegyben volt egy fölmérés, hát én nem tudom, hogy mit jelent ez, úgy hogy hetvenháromban ki voltunk írva, s akkor elmentem, mondom, ki vagyunk írva, örömmel mentem el, s akkor azt mondják, hogy ha nem vetettem volna le a neveimet, mert a férjem ugye kicserélt egy fiatalabbal, azt mondják, így viszont meg kell változtatni a kiutalást a mostani nevemre. Mondom itt vannak a papírok, hogy átírták a nevemre, azt mondja a hivatalnok csak várjak, először olyan szépen beszéltem, hogy tegyenek már valamit, nagyok a gyerekek, most már mindegyiknek külön kéne aludni, azt mondja nem lehet, akkor már olyan ideges voltam [...] Hogy lehet az, hogy senki sem hallgat meg, mondom annyira ki vagyok, egy védtelen nő, mondom senki pártfogóm nincs, mindenki ellenem van, azt mondja erre, hagyjon békibe, és otthagyt engemet, otthagyt engemet...”⁴²

A propagandában sulykolt kép és a női emancipáció gyakorlata között óriási szakadék húzódott. A nemi egyenlőség elvének kimondása azonban mégis egy nem alábecsülendő következménnyel járt: a gyereket nevelő, a mindennapi megélhetésért dolgozó nők a törvényes jogaikra hivatkozva – sok esetben az alacsony női szervezettség folytán is – megpróbáltak cselekvőként fellépni ügyük érdekében. Erről adnak számot a *Nők Lapját*, a *Népszabadságot* és a különböző hivatalokat elárasztó panaszos levelek, kérelmek és megkeresések. A SZOT Nőbizottságához érkezett egyik levélben a panaszos asszony – a propagált nemi egyenlőségre hivatkozva – felháborodva szólt fel a családi pótlék apát előnyben részesítő rendszere ellen: „Sokat foglalkoztat az a kérdés, hogy a dolgozó nő miért nem kaphatja meg a családi pótlékot a maga jogán (munkaviszonya)

⁴² BERKOVITS György: *Lakáséletrajzok. Napjaink*, 1978/5. 24.

alaján? Miért csak a férfiak illetékesek? Fontos ebből bírósági pert indítani és miért? Ma már a dolgozó nők többsége a maga jogán élvezhetné a családi pótlékot. Nem egy családjával beszélgettem és azt mondta, hogy a férje a fizetés gyanánt adja oda a családi pótlékot. Magam is több egy helyben eltöltött idővel rendelkezem, mint a férjem, azaz 18 éve 1 helyen dolgozom. Hol van ebben a kérdésben is a női egyenjogúság. Mert a több munkához nagyon erősen megvan a jogom, mint a férjemnek pl. Miért neheztjük azoknak a családoknak a kérdését ahol úgy is baj van. Maga a nagyobb család, ahol már családi pótlék is jár, miért kelljen bírósághoz fordulni annak a dolgozó nőnek, akinek úgy is megvan a maga egyéb leterheltsége. Ez a rendelet az 1945 előtti időkre alapozta létjogosultságát, amikor a nők kis %-a volt munkaviszonyban. Magam is bizonyos kényszer alatt vagyok a férjemmel kapcsolatban evvel a kérdéssel. Három gyermek esetén nem hagyható el a családi pótlék a család mindennapos megélhetéséből. Férjem fizetesként adja le a családi pótlékot és fizetését kevesebbet, betudva a családi pótlékot. Úgy gondolom nem egy probléma ez. Egyenjogúságunkhoz tartozónak kellene lennie. Sima kéréssel is átigazolható lehetne a nők részére a családi pótlék kifizetése a munkaviszonyban álló anya jogára is nem csak bírósági úton. 1973-ban élünk.⁴³

Olyan eset is előfordult, amikor egy férfi arra hívta fel a Magyar Televízió Szerkesztőségének figyelmét, hogy a BKV-nál a vele azonos munkakörben foglalkoztatott kolléganők bére alacsonyabb. Sőt, azt kérte, hogy a bérmegállapításnál vegyék figyelembe azt is, hogy sok olyan dolgozó magányos nő van, akinek gyermekeivel és szüleivel szemben eltartási kötelezettségei vannak.⁴⁴

⁴³ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár SZOT Nőmozgalom iratok 2. fond 19. állag továbbiakban PIL 2. f. 19/1973/18. ó. e. Az akkor hatályban lévő rendelkezések alapján az egyedülálló szülők esetében azonos módon kellett elbírálni a családi pótlék jogosultságot. Azonban ha a szülők együtt éltek, és a családi pótlékra jogosultság mindkét félnél fennállt, akkor az apa jogán kellett a családi pótlékot megállapítani. Amennyiben az apa ezt a családi juttatást nem rendeltetésszerűen használta fel, akkor a tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerve által kiállított bizonyítvánnyal kellett igazolni és kérni ennek megváltoztatását.

⁴⁴ PIL 2. f. 19/1971/18. ó. e.

A panaszosként vagy kérelmezőként fellépő elvált és férjezett asszonyok leveleiből egyértelműen kiderül, hogy mi jelentette a legfőbb megélhetési problémát. A létminimum-kimutatásokból fontos kép rajzolódik ki e családok, illetve gyerekeiket egyedül nevelők szociális helyzetéről. A Központi Statisztikai Hivatal 1967-re a társadalmi jövedelmi minimum összegét egy főre vetítve 880 forintban állapította meg, a szegénységi küszöböt pedig annak kétharmadában, 660 forintban.⁴⁵ A KSH a minimumot az egészséges élethez szükséges táplálkozás, ruházkodás, lakóhely, tisztálkodás és társadalmilag elfogadható kulturális szükségletek biztosításával határozta meg.⁴⁶ E számítás alapján a társadalmi minimum alatt 3,26 millió, a szegénységi küszöbszint alatt 1,38 millió ember élt 1967-ben.⁴⁷ A létminimum szintje alatt élők száma pedig az 1977 és 1987 közötti időszakra vonatkozóan 1,2 és 1,8 millió közé tehető.⁴⁸ A minimumjövedelem-kimutatások tendenciaérzékeléssel szolgálnak. Ebben az esetben is a szegénység komplexitására mutat rá Kemény István az 1960-as évek végén végzett szegénységvizsgálatai alapján. Véleménye szerint a szegénység feltárásához a teljes életformát: a lakóhelyet, a tárgyi kultúrát, a szokásokat, a fogyasztást, a nevelési habitust, az életvezetési stílust és a normákat is szükséges megvizsgálni. Kemény 1970-ben, az MTA ünnepi ülészakán elhangzott felszólalásában a szegények körébe sorolta a sokgyermekes – munkás- – családokat, az egyedülálló szülőket és a családfenntartó özvegyeket vagy elvált nőket, valamint a

⁴⁵ A második világháborút követően hosszú évtizedekig, az 1980-as évek elejéig abbamaradt a nyilvános létminimum-számítás. Azonban a Központi Statisztikai Hivatal időnként készített ilyen felméréseket, de Bálint József igazgató az 1970-es évek elején szinte teljesen leállította a KSH-ban folytatott szegénységvizsgálatokat, és a társadalmi problémák vizsgálatát is befagyasztotta: „Miért foglalkoznak maguk, elvtársak azzal, hogy a munkásosztálynak kevés a jövedelme, meg hogy beteg, meg hogy sokat iszik és öngyilkos lesz? Hagyják ezt a témát!” – fogalmazott. A vizsgálatok az 1980-as évek elejétől indultak újból úgy, mint „többszörösen hátrányos helyzetűek vizsgálata”. (HAVASI Éva: A magyarországi létminimum-számítás korszakai nemzetközi összehasonlításban. *Statisztikai Szemle*, 2015/10. 895.)

⁴⁶ Uo. 894.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ SZALAI Júlia: Hatalom és szegénység. In: Uó: *Uram! A jogaimért jöttem!* Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1998. 45.

városi életbe integrálódni képtelen, paraszti származású munkásokat.⁴⁹

A politikai propaganda erőteljesen hangoztatta a nagycsaládok támogatásának fontosságát,⁵⁰ ami aztán a panaszlevelek hivatkozási alapjává is válhatott: „Nagyon szépen megkérném, hogy mindig hallom a rádióba, a tévébe, hogy a nagycsaládosokon mennyire segítenek. Hát nékem is van 5 gyermekem még soha sem segítettek, ha nem az elnyomást éreztem mivel 5 gyermekem van.”⁵¹ A SZOT Nőbizottsága elnökének címzett levelek írói a szociális ellátással – a lakáskörülmények és a gyerekek bölcsődei, óvodai, napközi otthoni, esetleg gyógyintézeti ellátása miatt – voltak elégedetlenek. J. Sándorné különváltan élt férjétől, és állandó éjszakás munkaköre miatt kislányáról nem tudott gondoskodni, emiatt kérte a hetes óvodába való elhelyezést.⁵² A vidéki termelészövetkezetben dolgozó egyedülálló anya idegbántalmakban szenvedő gyermeke részére gyógyintézeti beutalást igényelt.⁵³ Az egyedülálló, kétgyerekes R. Imréné gyermeke iskolai, napközi otthoni és óvodai elhelyezésében kért segítséget az egyik gyárlátogatás során a SZOT Nőbizottságának elnökétől.

A házas vagy elvált családanya képe a *Nők Lapjában* többnyire pozitív, idealisztikus ábrázolást kapott, akár gyári munkáról, akár magánéletről volt szó. Két jellemző csoportjuk: ahol az egyedül maradt, sok esetben egy keresetből élők helyzetét mutatja be, illetve ahol a férj miatt került az asszony kiszolgáltatott helyzetbe. A *Kiszolgáltatottak* címmel megjelent 1957-es cikk írója a sokgyermekes anyák sorsáról számolt be: példában az agresszív és alkoholista férfiek voltak felelősek a család rossz anyagi helyzetéért. Az 1960-as évek írásaiban a gyár,

⁴⁹ KEMÉNY István: A szegénységről. In: Uó: *Szociológiai írások*. Replika Kör, Szeged, 1992. 80.

⁵⁰ A családpolitika intézményesülése az 1970-es évek elejére tehető, amelynek körében a családok helyzete, lakásproblémái és a gyermekfelügyelet kérdése mellett a „hátrányos helyzetű” rétegek, így a nagycsaládosok problémái is megfogalmazásra kerültek. HORVÁTH: I. m. 179.

⁵¹ PIL 2. f. 19/1971/18. ó. e.

⁵² PIL 2. f. 19/1971/18. ó. e.

⁵³ PIL 2. f. 19/1973/18. ó. e.

az üzemi vezetés olyan lehetséges szereplőként tűnt fel, amely adott esetben beleavatkozhat az ilyen család magánéletébe: „Nem nyúlnak bele senki életébe. Addig – míg nem okoz gondot a társadalomnak, míg cselekedete nem megy a köz rovására.”⁵⁴ Az 1956-os forradalom után Svédországba távozott férfi itthon maradt felesége és két gyereke életében az állam úgy jelent meg, mint amely a szociális ellátás révén – a 13 éves kislány a Balaton-Zamárdi gyermekotthon lakója, 6 éves testvére pedig a Csokoládé Gyár óvodása volt – a családapa funkcióját tölti be, a cikk ekképp interpretálja: „De a gyerekek gondjait annyira megosztja vele az állam, hogy semmiben sem szenvednek hiányt.”⁵⁵ A gyár, az üzemi közösség segítő szándékának hangsúlyozása végigkíséri e nehezebb helyzetben lévő családfenntartó asszonyok életéről szóló cikkeket. Ezekben a riportszerű írásokban a férjezett társaikkal szembeni hátrányok is megfogalmazásra kerültek: kevesebb jövedelem, így bérük nagyobb arányát költik élelmiszerre, saját magukon takarékoskodnak, nem költenek ruhára, fodrászra, kevesebbet tanulnak, és a család eltartása szinte minden erejüket felemészti.⁵⁶

A szocialista rendszer kitermelte saját női kiszolgáltatottságot alacsony bérekkel és alacsony megbecsüléssel, rossz munkahelyi pozíciókkal és gyenge női érdekképviseléssel. Ennek ellenére a politikai hatalom és a társadalmi közbeszéd is elvárta ezektől a munkásnőktől, hogy olcsó és öntudatlan munkaerőként a gazdasági érdekeket kiszolgálják. Amennyiben – főleg a fiatal egyedülálló nők – ezt a társadalmilag rájuk rótt – akár munkahelyi, akár magánéleti – szerepet nem vállalták, a közbeszéd stigmatizálta őket. Az általam vizsgált, fiatal nőkről szóló cikkek szinte mindegyikében megjelent a „rossz nő” sztereotípiája is, elsősorban nevelési célzattal, ugyanakkor elmosva a határt a „tisztességes” és a „züllött” nő között, ami jól mutatja, hogy nem kellett sok ahhoz, hogy egy nő a társadalmilag megbélyegzett „rossz nők” között találja magát.

⁵⁴ Nem magánügy. *Nők Lapja*, 1960/18. 6.

⁵⁵ A gyár – az más. *Nők Lapja*, 1961/7. 9.

⁵⁶ Családfenntartó asszonyok. *Nők Lapja*, 1963/14. 4–5.

A családos, elvált vagy özvegy gyerekes nők sok esetben idealisztikusan jelentek meg, olyan sztereotip szereplőkként, akik mindent megtettek családjukért, és hűségesen szolgálták a gyár érdekeit. Az állam a propaganda ellenére nem bizonyult bőkezűnek a szociális juttatások terén a családos nőkkel, akiknek e korszakban az alacsony bérek mellett a szociális ellátás hiánya, a gyerekek bölcsődei, óvodai, napközi otthonban történő elhelyezése, a rossz és zsúfolt lakáskörülmények jelentették a legsúlyosabb problémákat. A nyilvánosságban egyértelműen azt a nőt jelenítették meg a társadalom legmegbecsültebb tagjaként, aki lelkiismeretesen ellátta a „reprodukciós kötelességét” és emellett a gyárban is szorgalmasan helytállt.